

K NOVÉMU POJETÍ VÝTVARNÉ VÝCHOVY NA VŠEOB. VZDĚLÁVACÍ ŠKOLE

JOSEF NĚMEC,
Výzkumný ústav pedagogický, Praha

1. Otázky pojetí výtvarné výchovy

Otázky pojetí hrály v historii našeho předmětu významnou úlohu. Začátky vyučování kreslení na našich školách (kreslení bylo zaváděno na naše školy v letech 1774—1782) jsou ve znamení *prakticismu* — přesto, že již Komenský viděl v kresbě prostředek poznávání skutečnosti a ve smyslovém poznání bránu k poznání rozumovému. Kreslení ve svých počátcích bylo chápáno jako záležitost manuální zručnosti a bylo zařazováno do 4. tříd tehdejších normálních škol jako příprava budoucích řemeslníků, aby dovedli číst a zhotovovat plány a rysy. Charakteristická pro toto období je také metoda kopírování předloh a z ní plynoucí pasivita žáka. Tím je dáno formalistické a nevychovné pojetí práce v tomto období, které zasahuje až do poloviny 19. století.

Další vývoj je ve znamení tzv. *geometrické metody*. Také zde jde především o získání určité kresebné zručnosti. V nejnižších třídách začínali žáci body a úsečkami, postupně se přešlo k procvičování stále složitějších obrazců — nakonec se docházelo ke geometrickým schémátům skutečných věcí. Z dnešních hledisek bylo toto pojetí nejen úzké a nevychovné, ale přímo škodlivé, neboť odporovalo, zvláště na nižším stupni, konkrétnosti dětského myšlení.

Stejným omylem v dalším vývoji u nás byla tzv. *stigmografická metoda*, spočívající v tom, že žáci vkreslovali jednoduché i složitější obrazce do předtištěné sítě teček nebo linií, a to podle diktátu učitele. Kresba vznikala zde neuvědomělým spojováním jednotlivých stigmat (teček). Žák nevěděl předem, co mu nakonec vyjde; toto překvapení mělo být odškodněním za mechanickou a únavnou práci.

Teprve na přelomu století se vytvářejí u nás předpoklady k realizaci pokrokovějšího pojetí výtvarné výchovy. Reformní ruch okolo roku 1900 přináší řadu pokrokových myšlenek: požadavek kreslit podle přírody, zřetel k psychologii dítěte a heslo »umění do škol«, myšlenek, které předznamenávají další vývoj.

Kreslení podle přírody, které vedle výcviku zručnosti proklamuje i požadavek kultivace zrakového vnímání, zúžilo brzy svůj program na studium rostlinného detailu, zejména květin, které se stalo nakonec průpravou vyúsťující v plošnou stylizaci a v naturalistický, secesní ornament. Tyto ornamentalizující tendence se objevují znovu v letech po první světové válce, tentokrát ve znamení zájmu o lidové umění.

V dvacátých letech nastupuje pojetí tzv. volného, spontánního, psychologického kreslení, založeného na nesprávné teorii, že dět-

ská kresba je uměleckým projevem »sui generis«, že dítě je schopno »spontánně« tvořit bez vedení učitele a tím se vyrovnávat se svým okolím. Pedagogické vedení učitele bylo nežádoucí; systematický výcvik technický i potřeby praktického vzdělání byly opomíjeny. Nevýchovnost tohoto pojetí je zřejmá. Jako zisk třeba hodnotit využití dětského zájmu o kreslení a malování k aktivizaci dětí, dále pokusy o kolektivní dětské práce, námětové přiblížení k životu.

Také konstruktivismus třicátých let přináší zájem o současný život a jeho potřeby. Je namířen proti nezdravým výstřelkům »volného« kreslení. Chce připravovat pro život, zejména pro technickou praxi. V kresbě staví požadavek konstrukčního postupu z představy na základě analytického poznání. Konstruktivismus obohacuje program školního kreslení o písmo a funkční členění plochy. Silně podcenil výchovu smyslů, poznání a zobrazování skutečnosti.

Heslo umění do škol« třeba chápat jako část širšího proudu, neseného myšlenkou dobově chápané »socializace umění«, propagované v díle Ot. Hostinského. Podnítilo intenzivní teoretický ruch a nacházelo mnoho nadšených pracovníků z řad učitelů, kteří se pokoušeli realizovat tuto výchovu v praxi. Praxe však narážela na nejasnost a nedomyšlenost cílů i na nedostatečnost aplikovaných metod. Od vysokých cílů »umělecké výchovy« (proklamovaných J. Patočkou) se po nezdarech ustupuje, dochází se k požadavku bezprostředního poznání uměleckého díla s cílem »budoucí vlastní orientace žáka« (J. V. Klíma) a nakonec ke skromnějším požadavkům elementární výchovy vkusu (B. Markalous), realizovaných v osnovách zavedením tzv. praktické estetiky.

Naznačili jsme nejvýznačnější stadia ve vývoji pojetí našeho předmětu. Tato stručná rekapitulace byla nutná proto, že zbytky formalistického pojetí z minulosti dosud přežívají a brzdí další vývoj. Zvláště začátek našeho století se vyznačuje rychlým střídáním různých »směrů«. Tento vývoj a existence různých »škol«, často protichůdných, jsou příznačné pro období buržoazní republiky. Pro všechny tyto směry je charakteristická nejasnost cílů a jednostrannost pojetí. Nakonec dochází v období před druhou světovou válkou k jakémusi ustálení, kdy existují vedle sebe dvě pojetí: »psychologizující«, které se uplatňuje na národní škole (zvláště v nižších ročnících) a konstruktivistické v ročnících vyšších. Výchova výtvarným dílem se provádí ojediněle na některých školách z iniciativy učitelů.

Po druhé světové válce dochází postupně vlivem sovětské pedagogiky spolu se změnami v pojetí všeobecně vzdělávací školy k ujasňování cílů a úkolů našeho předmětu. Ještě osnovy z r. 1948 jsou kompromisním řešením. Teprve osnovy z r. 1954 znamenají zásadní obrat a příklon k sovětskému pojetí.

Toto pojetí je ve znamení realismu ve vyučování kreslení. Osou výchovné a vyučovací práce se stává kreslení podle názoru, založené na pozorování a rozumové analýze pozorovacích jevů. Posiluje se tedy úloha smyslového i rozumového poznávání skutečnosti. Souběžně s kreslením podle názoru se uplatňuje i kreslení z paměti (a z představy), dále kreslení ornamentální a tematické. Tyto činnosti se vzájemně doplňují v systém, vylučující jednostrannost a zaručující jak výcvik praktických dovedností potřebných pro život, tak rozvoj celé osobnosti žáka, zejména jeho pozorovacích schopností a představivosti. Vedle tvořivých činností zdůrazňuje toto pojetí

i výchovu výtvarným uměleckým dílem v tzv. besedách o umění, které mají probouzet a pěstovat dětský smysl pro krásu v umění, přírodě i společnosti.

Je nesporné, že toto pojetí, které je vázáno na výchovné a vyučovací cíle školy, znamená mezník v naší výtvarné výchově a je dobrou základnou pro další její rozvoj.

Brzy po zavedení osnov (v r. 1954) se však ukázalo, že výběr učiva nebyl proveden dosti uvážlivě vzhledem k časovým možnostem (týdenním hodinám) ani vzhledem k přiměřenosti učiva věkovým zvláštěnostem dětí a stupni jejich rozvoje.

Proto byl vypracován plán výzkumu základního učiva, připraveny pokusné osnovy a přikročeno k jejich výzkumu z hlediska přiměřenosti. Během výzkumu byl návrh osnov upravován podle předběžných výsledků. Lze mít za to, že systém učiva odpovídá nyní požadavkům přiměřenosti.

V této situaci zastihuje nás Usnesení ÚV KSČ z dubna 1959.

Rozbor pokusných osnov kreslení a analýza současného stavu vyučování i výsledky dosavadního výzkumu vedly k závěru, že systém učiva, k němuž se výzkumem došlo, jeho organizace v pracovních okruzích i základní pracovní postupy a metody používané v praxi se jeví z hlediska požadavků Usnesení v podstatě správné a vyhovující. Nebylo tedy třeba systém výchovné a vyučovací práce od základů měnit, nýbrž zásadu spojení vyučování se životem a prací v nových osnovách uplatňovat ještě důsledněji. Velkým přínosem se tu ukázalo prověření přiměřenosti učiva, prováděné v posledních letech na výzkumných školách.

Rozbor však na druhé straně ukázal jasně nutnost revize dosavadního pojetí, a to jak v celkovém zaměření výchovné a vyučovací práce, tak v dílčích problémech, zejména pokud jde o upřesnění cílů a úkolů předmětu v duchu nového pojetí školy, pokud jde o zbytky formalistického chápání výchovy a vyučování v některých pracovních kruzích, v jejich obsahu, vzájemném poměru a vztazích, v metodách a pracovních postupech.

Pro kritické zhodnocení dosavadního pojetí a pro vypracování nového pojetí měly základní význam zejména tyto požadavky usnesení:

- a) požadavek posílit výchovné zaměření práce;
- b) požadavek, aby v estetickovýchovných předmětech nepřevažovala složka nauková na úkor složky emoční a na úkor rozvoje tvořivosti mládeže;
- c) požadavek, aby soustavná pracovní a polytechnická výchova se uplatňovala v celém systému školní práce, tedy také ve výtvarné výchově.

Tyto požadavky, spojené s dalšími požadavky, které vyplývají z nových úkolů hlubšího spojení školy se životem a prací, jsou klíčem k novému pojetí výtvarné výchovy na základní škole a k správnému chápání nových osnov.

Výchovné zaměření práce se posílí tím, že výtvarná výchova se bude výrazněji než dosud podílet na výchovných úkolech školy, při formování žáka ve smyslu výchovy ideové a mravní, pracovní a estetické, výchovy

vkusu. Dosavadní kreslení se mění na výtvarnou výchovu. Chce více vychovávat, přesněji řečeno podílet se v rámci svých specifických možností na výchově nového člověka socialistické a komunistické společnosti. Proto se zaměřuje svým obsahem, formami i metodami práce více na současnost a do budoucnosti.

Z estetickovýchovných úkolů bude třeba více uplatňovat estetickovýchovné požadavky na vlastní práci žáků, na jejich chování, na jejich vztahy k přírodě a ke společnosti. Z těchto hledisek bylo nutno revidovat dosavadní zaměření práce i výběr učiva v pracovních okruzích.

Bylo třeba si uvědomit, že i výrobní proces má např. kromě svých složek ekonomických, technických aj. také svou stránku estetickou, která právě v současné době nabývá na významu, neboť souvisí se zvyšováním kulturní úrovně pracujících, s výchovou vkusu, s estetikou denního života. Zde jsou opět úkoly, na kterých se chce výtvarná výchova podílet výrazněji než dosud (besedy o užité tvorbě, technické náčrtky, dekorativní práce ap.).

Požadavek, aby v estetickovýchovných předmětech nepřevažovala nauková složka na úkor emocionální a na úkor rozvoje tvořivosti mládeže, výrazně ovlivnil nejen výběr učiva a jeho motivaci ve všech pracovních okruzích, ale bude mít velký význam zejména v praxi, při výběru vhodných pracovních metod, postupů i technik.

Posílení emocionální složky povede k redukci učiva naukové povahy (např. z teorie perspektivy) a k zdůraznění významu citové a estetické výchovy dětí jak při výtvarných pracích žáků, tak při jejich výchově výtvarným dílem. Práce ve výtvarné výchově má být radostná, aby se děti na ni těšily, aby jim přinášela uspokojení a radost z činného uplatnění tvořivých schopností i z dosahovaných výsledků.

Požadavek rozvoje tvořivých sil dětí a mládeže, vyplývající přímo z cíle komunistické výchovy, se stává předním úkolem výtvarné výchovy. Nové osnovy tento úkol vytyčují, zdůrazňují jej při práci ve všech pracovních okruzích a přímo konkretizují, v čem je třeba prvky tvořivé práce spatřovat.

Požadavek všestranného harmonického rozvoje žáků vedl k celkovému posílení výchovy uměním, k řešení vyváženějšího poměru mezi kreslením podle názoru a kreslením z představy, a tím k harmoničtějšímu rozvoji pozorovacích schopností a představivosti žáků. Ovlivnil i vztah mezi perspektivním kreslením na jedné straně a tzv. technickými náčrtky na straně druhé. Pro besedy o umění bylo třeba provést nový výběr děl, posílit v něm současné umění a uplatnit ve větší míře ukázky slovenského výtvarného umění, ukázky architektury, bydlení, odívání apod. Ukázala se nutnost jednotně zaměřit a zkoordinovat učivo obou složek předmětu, tj. výtvarných prací žáků a programu besed o umění a užité tvorbě. To vedlo např. k úzké koordinaci besed o užité tvorbě s výtvarnou prací žáků v okruhu prací dekorativních.

Zřetel k všestrannému rozvoji tvořivých schopností žactva souvisí s péčí, kterou chce nová škola věnovat i osobitým zájmům a schopnostem mládeže, jejichž plný rozvoj umožní právě komunistická společnost. Proto nové pojetí výtvarné výchovy zdůrazňuje požadavek individuálního přístupu k žákům při vyučování. Učitelům se přímo ukládá, aby si všímali žáků výtvarně nadaných, věnovali jim zvláštní pozornost a umožňovali rozvoj jejich schopností začleňováním takových žáků do zájmových

výtvarných kroužků nebo do lidových škol umění. Tím se spojuje školní, mimotřídní a mimoškolní výtvarná výchova v organickou jednotu.

Požadavek posílení pracovní a polytechnické výchovy si vyžádal další změny v pojetí práce zdůrazněním uvědomělejší a systematictější výchovy základních pracovních návyků při výtvarné práci žáků i zdůrazněním výchovy k práci, k pracovní odpovědnosti apod. V souvislosti s tím bylo zařazeno v 6.—8. ročníku kreslení tzv. technických náčrtů v profilovém a rovnoběžném zobrazení a přesněji formulován jeho cíl, aby se posílil podíl výtvarné výchovy na polytechnické přípravě žáků.

To jsou některé charakteristické rysy nového pojetí výtvarné výchovy, které vyplynuly přímo z požadavků usnesení a které se v nových osnovách projeví ve vymezení úkolů předmětu, ve výběru učiva, v obsahu a pojetí práce v jednotlivých pracovních okruzích i v metodách práce.

2. K problematice úkolů výtvarné výchovy

Cílem výtvarné výchovy je podílet se podle specifických možností předmětu na plnění základního úkolu školy, to je na výchově vzdělaného, harmonicky rozvitého člověka socialistické a komunistické společnosti, člověka aktivního a tvořivého.

Proto při vymezování úkolů výtvarné výchovy třeba klást na prvé místo výtvarné práce žáků, poněvadž právě při výtvarných činnostech je možné tvořivé schopnosti dětí a mládeže všestranně rozvíjet. A je jistě v souhlase s požadavkem harmonického rozvoje žáků, že souběžně s výtvarnou prací jde emocionální složka výchovy — výchova výtvarným dílem.

Obě složky — výtvarné práce žáků i výchova výtvarným dílem — jsou pro harmonický rozvoj mládeže stejně důležité. Předním úkolem výtvarné výchovy je tedy dát žákům základy kresby a malby, vést je k chápání výtvarného díla a tříbit jejich vkus.

a) Těžiště práce je ve vlastní výtvarné práci žáků, v tvořivých činnostech, při nichž si žáci osvojují dovednosti a návyky výtvarného vyjadřování, osvojují si pravidla základních zobrazovacích způsobů, seznamují se s běžnými výtvarnými materiály a technikami, rozvíjejí své rozumové schopnosti, zejména pozorovací schopnost, postřeh, paměť pro tvary a barvy, prostorovou představivost a fantazii. Žáci získávají představy zejména o tvarech a barvách, o proporčnosti předmětů, o jejich výstavbě, o prostorových vztazích a opírají se při tom o nezbytné vědomosti.

Cílevědomé vedení výtvarných prací žáků má současně přispívat k celkovému rozvoji žáků, k přípravě žáků k práci a k přípravě polytechnické i k formování mravního ideově uvědomělého vztahu k společenské skutečnosti.

b) Besedy o umění mají velký výchovný význam. Emocionální síly uměleckého díla se využívá k rozumové, citové i mravní výchově žáků, k oslavě práce, k výchově socialistického vlastenectví, internacionalismu, k boji za mír. Prožitek z uměleckého díla má současně umožnit hlubší poznání krásy rodné země, krásy života a práce, krásy lidu. Besedy o umění mají tak přispívat k výchově mládeže pro komunistickou společnost.

c) Výtvarná výchova se má také více zaměřovat na každodenní život žáků, má ovlivňovat jejich oblékání, jejich vztah k věcem, k jejich život-

nímu prostředí, má přispívat k vytváření nového socialistického životního stylu.

Při výtvarné práci vedeme žáky současně k chápání a prožívání estetických hodnot zobrazovaných věcí a jevů. Tím probouzíme v žácích cit pro krásu, estetické cítění a rozvíjíme jejich výtvarný vkus. Všechny poznatky, zkušenosti a dovednosti spolu s rozvíjením estetického cítění a vkusu vytvářejí příznivé předpoklady k chápání výtvarného umění.

Naopak zážitky žáků z pozorování esteticky hodnotných a uměleckých předmětů a výtvarných děl a poučení o nich, opřené o vlastní zkušenosti žáků, ovlivňují příznivě kvalitu žákovských výtvarných prací. Tak se plní oba hlavní úkoly kreslení v ústrojně jednotě.

Úkoly předmětu možno přehledně rozdělit takto: Ú k o l y výtvarné výchovy v 1. — 5. r o č n í k u:

a) Probouzet a rozvíjet schopnosti výtvarného vyjadřování žáků a klást elementární základy realistického zobrazování skutečnosti.

b) Naučit žáky počátečním dovednostem a návykům v jednoduché profilové lineární kresbě; postihovat přibližně jednoduchou proporčnost na předmětech převážně plochého tvaru a naučit je kreslit základní planimetrové útvary (obdélník, čtverec, trojúhelník, kruh, kružnice, elipsa).

c) Probouzet a rozvíjet cit pro krásu a rytmus tvarů a barev na výtvarně hodnotných předmětech a při úpravě prostředí. Seznamovat žáky s ukázkami prací našich výtvarníků, jejichž dílo je blízké dětem (Lada) a s nejvýznamnějšími výtvarnými díly umění celonárodního, která jsou dostupná chápavosti žáků.

Ú k o l y výtvarné výchovy v 6. — 9. ročníku devítiletky:

a) Vzdělávat dále schopnosti výtvarného vyjadřování žáků, naučit je pohotové, věcné, realistické kresbě základními zobrazovacími způsoby a vést žáky důsledně k praktickému využití kresby při všech příležitostech.

b) Naučit žáky psát jednoduché písmo a jednoduchému vkusnému řešení plochy.

c) Seznamovat žáky soustavněji s naším výtvarným uměním, s uměním celonárodním a s nejvýznamnějšími díly umění světového, především sovětského. Při výchově výtvarným dílem vést k samostatnému estetickému úsudku (hodnocení).

d) Tříbit smysl žáků pro estetickou stránku procesu práce a jejích výsledků: ve vlastní práci žáků, ve veškeré práci směřující k materiálním výsledkům a při hodnocení výrobků spotřebních a průmyslových.

Zvláště pěstovat a rozvíjet cit a vkus žáků v kultuře odívání a bydlení.

Při plnění těchto specifických úkolů předmětu, při výtvarných pracích žáků i při výchově výtvarným dílem a v organické jednotě s nimi, sleduje výtvarná výchova cíle důležité nejen pro výcvik zobrazovacích schopností a pro výchovu estetického cítění a vkusu, ale i pro celkový rozvoj osobnosti žáka, pro výchovu ideovou a mravní, pro přípravu žáků k práci, pro jejich přípravu polytechnickou. To bylo již dříve řečeno, ale je třeba to zvláště vyzvednout, neboť toto uvědomělé sledování výchovných cílů školy je jedním z výrazných rysů nového pojetí.

Tak má výtvarná výchova prospívat k celkovému rozvoji žáků zejména tím, že rozvíjí a kultivuje smyslovou vnímavost žáků, uvědomělé pozorování, pomáhá formovat představy žáků o přírodě a společnosti. Pomáhá rozvíjet představivost i paměť žáků, jejich city i vůli. Podílí se na přípravě

žáků k práci a přispívá k vytváření základních pracovních návyků, učí žáky pracovní kázi, odpovědnosti a hospodárnosti. Při kreslení technických náčrtů učí konstruktivnímu, technickému způsobu práce a přispívá tím přímo k polytechnické přípravě žáků.

Mravní a ideově uvědomělý vztah k společenské skutečnosti se formuje zvláště při tematických pracích a při besedách o umění. Žáci jsou také vedeni ke kolektivnímu způsobu práce, k práci pro celek, k práci společensky prospěšné.

Výchovný význam besed o umění byl již dostatečně vyzvednut.

3. Obsah a systém výtvarné výchovy

Učivo výtvarné výchovy můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin:

Při výtvarných činnostech si žáci osvojují vědomosti, dovednosti a návyky potřebné pro praktické zvládnutí kresby a jejího praktického využití.

Ve výchově výtvarným dílem, uskutečňované dosud převážně v tzv. »besedách o umění«, seznamujeme děti s vybranými ukázkami výtvarných děl, probouzíme u nich zájem o umění a rozvíjíme schopnost vnímat je.

Obojí učivo spojuje společný estetickovýchovný cíl, v obou skupinách požadujeme, aby emocionální a tvořivá složka převažovala nad složkou naukovou, u obou jde především o praktické zvládnutí určitých dovedností, méně o osvojování poznatků. Požadavky na ovládnutí určitých výtvarných vědomostí, dovedností a návyků tvoří základní učivo v kreslení. Jejich cyklické rozdělení a odstupňování po ročnících, v určitých proporcích odpovídajících významu jednotlivých skupin, složek a tematických celků učiva, tvoří systém učiva.

Podobně jako v ostatních estetickovýchovných předmětech také v kreslení jde o

a) r o z v o j d o v e d n o s t í, který možno rozdělit do dílčích složek jako rozvoj pozorovacích schopností, znalost základních tvarových a barevných elementů, znalost způsobů zobrazovacích, technický výcvik v kresbě a malbě, osvojení základních principů ornamentální kompozice atd.;

b) o k r u h z á k l a d n í c h v ý t v a r n ý c h d ě l, která mají žáci poznat;

c) e l e m e n t á r n í p o z n a t k y z teorie zobrazování, z teorie i z dějin výtvarného umění.

Míra požadavků na zvládnutí učiva je uvedena v osnovách u učiva ročníků a u jednotlivých pracovních okruhů a tematických celků učiva.

P r a c o v n í o k r u h y

Učivo ve výtvarné výchově je organizováno v tzv. pracovních okruzích:

a) kreslení podle názoru a z představy,

b) tematické kreslení,

c) dekorativní práce a písmo,

d) besedy o umění.

Rozdělení učiva do pracovních okruhů se osvědčilo, a zůstává proto v podstatě zachováno. Dochází však k závažným změnám v obsahu i pojetí práce v jednotlivých pracovních okruzích a ve vzájemných vztazích mezi

okruhy. Důsledné rozdělení učiva do jednotlivých pracovních okruhů již od prvního ročníku ukázalo se v nižších ročnících jako neúčelné a věkovým zvláštnostem dětí neodpovídající.

V 1. a 2. ročníku bylo proto upuštěno od takového dělení. Při kreslení a malování (příp. modelování) se vychází převážně z tematických prací, které zde převládají, poněvadž tento způsob práce je dětem nejbližší. Potom se střídavě přechází k zobrazování jednotlivin vybraných z předchozí tematické práce. Přitom jsou děti vedeny přiměřeným způsobem k elementárnímu rozboru. Občas jsou zařazovány nenáročné práce dekorativní povahy, které mají probouzet a tříbit rytmické cítění dětí. Rozvoji pohybových dovedností slouží občasné zařazování pohybových cviků. Besídky nad obrázkovou knížkou jsou příležitostné.

V 3. — 5. ročníku se postupně začíná výrazněji uplatňovat rozličná povaha práce v jednotlivých pracovních okruzích. S rozvojem pozorovacích schopností dětí přesouvá se pomalu těžiště práce na uvědomělejší kreslení a malování podle názoru. Od 3. ročníku jsou zařazovány pravidelné besídky o umění (Lada). Kreslené písmo bylo z programu učiva 1. až 5. ročníku vypuštěno jako nepřiměřené.

V 6. — 8. ročníku již dochází k výraznému rozlišení práce v jednotlivých pracovních okruzích; kromě společných úkolů sledují jednotlivé pracovní okruhy své specifické cíle a přispívají tak k všestrannějšímu rozvoji schopností žáků. V některých pracovních okruzích, např. v okruhu kreslení podle názoru a z představy, dochází k dalšímu vnitřnímu členění na tematické celky: přírodniny, perspektivní kreslení, technické náčrtý. Také tyto celky učiva mají své specifické úkoly.

K jednotlivým pracovním okruhům:

Okruh kreslení podle názoru a z představy má v 6. až 8. ročníku vedoucí postavení, poněvadž práce podle modelu, která zde převládá, má mimořádný význam pro výtvarnou výchovu žáků. Určitá jednostrannost v práci, založené dříve převážně na pozorování, je v nových osnovách vyvážena zavedením technických náčrtů (v profilovém a rovnoběžném zobrazování), při kterých pracují žáci převážně z představy. Tyto mají velký význam pro rozvoj tvarové a prostorové představivosti, smyslu pro přesný a konstruktivní způsob práce na námětech z pracovního vyučování. V 6. ročníku pomohou nám tyto náčrtý ukázat žáky po technické stránce i v systematickém postupu při kresbě. Ve vyšších ročnících mohou být dobrou přípravou pro perspektivní kreslení.

Program perspektivního kreslení jako zobrazovacího způsobu a nauky o něm je v nových osnovách značně redukován, poněvadž se ukázal v daných podmínkách jako nepřiměřený a málo efektivní. Jádro výuky zůstává; zdůrazňuje se však požadavek, aby učitel nevycházel z perspektivních pouček, ale aby je vyvodil na základě pozorování, které za vedení učitele provádějí sami žáci.

Kreslení a malování přírodnin zaujímá v osnovách významné místo. Má značný poznávací význam (koordinace s biologii), umožňuje technický a zrakový výcvik, zejména v barvě, a citový, emotivní přístup k práci.

Ukazuje se, že tři hlavní tematické skupiny tohoto pracovního okruhu se navzájem doplňují a umožňují mnohostranný rozvoj schopností žáků. Práce na základě pozorování a na základě perspektivních poznatků se

střídá s konstruktivním způsobem práce (při kreslení technických náčrtů) a ta opět z prací umožňujících citový prožitek (květiny apod.).

O k r u h t e m a t i c k é h o k r e s l e n í. Výchovný význam tematického kreslení je obecně uznáván. Ukazuje se, že i pro plnění požadavku užšího spojení školy se životem je velmi důležité. Z psychologických důvodů je tematické kreslení převládajícím způsobem práce v nižších a nejnižších ročnících. Ve vyšších ročnících souběžně s rozvojem pozorovacích schopností žáků i s rozvojem jejich kritičnosti se uplatňuje stále více kreslení podle názoru, které se v 6.—8. ročníku stává vedoucím způsobem práce, jak to odpovídá úkolům tohoto stupně školy, psychologickým i rozumovým předpokladům žáků. Proto i když uznáváme velký význam tematických prací, můžeme pro ně uvolnit v 6.—8. ročníku jen menší počet hodin. (Učitel však má možnost čerpat z časové rezervy.) Tematické kreslení v 6. až 8. ročníku nabývá také jiné povahy nežli v ročnících nižších, především v tom, že vyžaduje předběžné studijní náčrty podle modelu i z představy a vůbec důkladnější přípravu. Žáci jsou také vedeni k uvědomělejšímu kompozičnímu postupu. Je to učivo velmi náročné pro učitele i žáka. Tematické kreslení bylo proto zařazeno v 6. a 7. ročníku pro jeho význam ideově výchovný a pro zajištění plynulého přechodu od práce v nižších ročnících k náročnějším způsobům práce v ročnících vyšších; dále proto, že tematické kreslení umožňuje kompoziční práci, při které žáci mohou zužitkovat své zkušenosti z kreslení podle názoru. Umožňuje také rozvíjet představivost, kombinační a tvořivé schopnosti dětí.

Metodiku práce v tomto okruhu třeba přizpůsobit věku dětí; důležitý je zejména výběr námětu a požadavek, aby kompoziční práci předcházela rozbor námětu a předběžné náčrty.

O k r u h d e k o r a t i v n í c h p r a c í a p í s m a. Vedle tradičně uváděných úkolů (seznámení žáků se způsoby rytmického řazení dekorativních prvků v pásu i ploše, tvarovým i barevným rytmem, symetrií, barevnou harmonií a kompozicí) zdůrazňují osnovy výchovu vkusu, smyslu pro ušlechtilý tvar a vzhled esteticky hodnotných výrobků. Výtvarné práce žáků mají mít převážně tvořivou návrhovou povahu (nikoliv pasivní ckreslování vzorů) a mají se motivovat náměty převážně soudobými (nikoliv historickými) v duchu nového pojetí práce.

Jiným novým rysem práce v okruhu dekorativního kreslení je jeho úzká koordinace s tzv. »besedami o užité tvorbě«. Připravují se obrazové pomůcky i texty pro tyto besedy, které poskytnou žákům názorné poučení nejen o umění lidovém, ale hlavně o současné hodnotné produkci (textil, keramika, sklo), o architektuře, kultuře bydlení, o dekorativních technikách dnes používaných (sgrafito, mozaika, vitráž apod.). Odtud bude možno čerpat i náměty pro žákovské práce, poučení o technikách a postupech.

Tento úsek učiva vyznačuje se tedy výrazně novým pojetím práce.

P í s m o. Dosavadní zkušenosti z praxe i z výzkumu jsou velmi neuspokojivé. Učitel nestačil často na víc než (více méně dobře) »probrat« předepsané tvary písma. K praktickému jeho užití se vůbec většinou nedostal. A právě v praktickém a vkusném užití písma chceme vidět těžiště práce v tomto okruhu. Proto byl program redukován; učitel má naučit žáky lineárnímu a plošnému písmu. Zaměřit se na dobré osvojení základních tvarů písma a věnovat se systematickému procvičování jeho užití na úkolech,

keré přináší škola a život (heslo, nápis, oznámení, nástěnka, plakát, knižní obálka, výzdoba apod.).

Besedy o umění — výchova výtvarným dílem. Ideově výchovný význam tohoto učiva vedl v nových osnovách k jejich posílení.

Požadavek spojení školy se životem ovlivnil jednak zaměření besed více na umění soudobé, jednak vedl k rozšíření programu besed o besedy o architekturu a užitém umění, složky, která cyklicky prochází všemi ročníky. Tyto besedy mají přispívat k výchově soudobého vkusu, k vytváření nového socialistického životního stylu.

Poněvadž pomůcky pro tyto besedy (texty, reprodukce, filmy) nejsou zatím k dispozici, nejsou v osnovách ani konkrétní díla; i jména umělců jsou uváděna jako příklad. Úkoly ročníků jsou určeny tématy besed — počítá se s tím, že učitel si zatím vypomůže reprodukcemi, které jsou mu dostupné a podle toho přizpůsobí program besed.

Kromě besed je třeba zdůraznit význam ostatních forem práce výtvarným dílem, zvláště těch, které pomáhají spojovat školu se životem. Jsou to kupř. kulturní aktuality věnované podnikům, událostem, výročí významu světového, celostátního (spartakiáda), krajového i regionálního (místní architektonická díla, umělci, lidové umění).

Dále jsou to školní výstavy a výzdoba, nástěnky věnované výtvarné výchově, návštěvy výstav, ateliérů, promítání filmů, práce ve výtvarném kroužku apod.

Je třeba, aby učitelé také těmto formám výtvarné výchovy věnovali pozornost a pomáhali propracovávat jejich metodiku.

Osnovy zdůrazňují, že pro práci ve všech pracovních okruzích je závazný úkol systematického technického výcviku v kresbě a malbě a rozvoj tvořivých schopností mládeže. Prvky tvořivé práce třeba podle osnov spatřovat mimo jiné v dovednosti obměny úkolu, v dovednosti aplikace učiva, ve stupňující se míře samostatnosti žáků při práci.

Kde je to možné, snažíme se o to, aby práce v jednom pracovním okruhu připravovala práci v jiném nebo na ni účelně navazovala a tím prohlubovala výsledný výchovně vzdělávací zisk. Byl uveden příklad besed a dekorativního kreslení.

K otázce výběru technik. Kromě základních kresebných a malířských technik předepsaných osnovami, může učitel za určitých podmínek zařadit do programu i techniky jiné, např. modelování nebo grafické techniky, dále techniky užitého umění, jako batikování, gumotisk, malbu na skle aj. techniky, které mohou přispět k oživení vyučování a jeho spojení se životem. Učitelé — výtvarníci jistě uvítají tyto možnosti, které obohacují program naší výtvarné výchovy.

4. Pracovní metody a postupy

Rozdílná povaha práce v jednotlivých pracovních okruzích i rozmanitost používaných výtvarných technik vede k mnohosti metodických postupů, pracovních metod.

Proto při kritickém hodnocení praxe z hlediska nových úkolů bude třeba položit zvláštní důraz na závaznost a vedoucí úlohu základních didaktických principů při práci v kreslení, zejména principu názornosti a principu aktivity dětí při vyučování a varovat před různými »praktikami«, vedou-

cími k snadnému a rychlému výkresovému výsledku, ale nikoliv k trvalému a samostatnému ovládnutí učiva. Na národní škole bude třeba zdůraznit význam přímé ukázky nacvičované dovednosti učitelem (místo slovního vysvětlování). Bude třeba vyzvednout význam tzv. »cviků« pro zautomatizování některých dovedností, význam opakování, obměny, kombinace a nakonec i samostatné aplikace učiva.

Je třeba, aby se osou vši práce v kreslení stalo realistické kreslení a malování (příp. modelování), založené na uvědomělém pozorování, na rozboru pozorovaných jevů. Tento základní požadavek realismu ve vyučování kreslení (výtvarné výchově), společný naší i sovětské škole, třeba doplnit neméně závažným požadavkem, aby při vyučování kreslení bylo důsledně dbáno požadavku aktivity dětí při vyučování, vedoucí postupně k stále větší samostatnosti a k tvořivé schopnosti používat dovedností při řešení praktických úkolů důležitých pro další studium, pro výrobní a technickou praxi. Důležitý je také požadavek citové účasti dětí při výtvarné práci a rozvoje estetického cítění dětí. Také pro výchovu výtvarným dílem platí, že v tomto pracovním okruhu třeba stavět na bezprostředním poznání díla a jeho emocionálně estetickým působením na děti a usilovat o aktivitu dětí při práci s výtvarným dílem. Tuto metodiku práce bude třeba promýšlet tak, aby práce ve výtvarné výchově přinášela dětem radost a uspokojení z práce.

5. Podmínky, za kterých se výtvarná výchova uskutečňuje

Postavení výtvarné výchovy v učebním plánu je lepší, než bylo dosud. Výtvarná výchova je zavedena v 1.—8. ročníku jako povinný, v 9. ročníku jako nepovinný předmět. V 1.—3. ročníku má po jedné hodině; ve 4.—9. po dvou hodinách týdně. Tento stav možno označit ve srovnání s nedávnou minulostí jako uspokojivý. Pouze okolnost, že v 9. ročníku je výtvarná výchova jen nepovinná, je znepokojující. Znamená to, že pro většinu dětí je třeba výuku uzavírat o rok dříve nežli v ostatních předmětech. Nejde však jen o čas; jde také o skutečnost, že teprve vyspělost dětí v 9. ročníku zajišťuje příznivější podmínky pro plnění některých úkolů, např. úkolu dát žákům ucelený kulturní rozhled, popř. vybavit je i jistými prvky odborného vzdělání. Obojí má zvláště význam pro žáky, kteří odcházejí do učebního poměru, do odborných škol apod., kde již výtvarná výchova není.

V y b a v e n í š k o l. Nedostatek kreslírén nebo alespoň nejnutnějšího zařízení velmi brzdí úspěšnou práci ve výtvarné výchově. Pro řádnou výuku jsou nezbytné alespoň pracovní stoly se židličkami (místo šikmých a úzkých lavic), skříně na uložení pomůcek a modelů, rámy na vystavování výtvarných prací a reprodukcí. Modely i jiné pomůcky opatřují si někteří učitelé zatím svépomocí. Některé pomůcky a modely připravuje SPN.

Metodické příručky se připravují zvláště pro jednotlivé ročníky. Pro besedy o umění se připravují velké reprodukce výtvarných děl (některé již vyšly), alba reprodukcí, metodické texty pro učitele, filmy a diafilmy.

Náročné pojetí výtvarné výchovné práce klade velké požadavky jak na základní vzdělání učitelů, tak na další jejich školení. Obáváme se, že postavení výtvarné výchovy na institutech nedává zatím záruku důkladné přípravy pro učitelskou praxi. Pro další vzdělání učitelů jsou důležité kur-

sy, ve kterých se učitelé vedle metodiky věnují také vlastnímu technickému výcviku, aby bezpečně ovládali, čemu mají naučit.

Výraznějšímu zlepšení úrovně výtvarně výchovné práce na školách vadí především skutečnost, že inspektoři a ředitelé škol pověřují často vyučování výtvarné výchově neodborníky. Často se hodiny výtvarné výchovy na škole rozdělují bez zřetele k aprobaci řadě učitelů, na doplnění jejich osobních závazků.

Také nedostatek vlastního metodického časopisu je po zrušení »Výtvarné výchovy« tíživě pociťován.

Nové osnovy a práce učitele. Pro nové pojetí výtvarně výchovné práce je charakteristický požadavek tvořivé práce žáka i učitele. Učební plán i osnovy vytvářejí pro učitele lepší podmínky pro práci nežli dosud; kladou však značně vysoké nároky na kvalitu výchovné a vyučovací práce.

Učební plán vymezuje výtvarné výchově více týdenních hodin nežli dosud; tím byl získán čas, jedna z nejdůležitějších podmínek úspěchu. Osnovy nadto počítají se značnou časovou rezervou, kterou disponuje učitel. Nové pojetí práce vůbec počítá s iniciativním, tvořivým a také odpovědným přístupem učitele k práci. Osnovy dávají učiteli značnou volnost při samostatném plánování učiva, při jeho probírání, při volbě námětů i technik. Učitel nemá již svázané ruce.

Na druhé straně staví před učitele náročné úkoly. Osnovy žádají, »aby učivo nejen probral, ale i procvičil, učil jeho aplikaci, vedl přitom žáky k samostatnosti a tvořivosti, aby souběžně s technickým výcvikem tříbil vkus žáků, jejich smysl pro krásu v umění, ve společnosti, v přírodě i v denním životě«. Tento úkol, jak jej osnovy formulují, obsahuje ve zkratce nové pojetí práce ve výtvarné výchově. Je to úkol náročný, ale i radostný.

Nové pojetí práce předpokládá, že si učitel vypracuje vlastní plán práce, vlastní rozvržení učiva. Přitom má dbát zásady soustavnosti a posloupnosti. Již při plánování pamatuje na opakování a procvičování učiva, na jeho aplikaci na úkolech praktické povahy. Je to důležité jak pro trvalé osvojení učiva, tak pro spojování školy se životem. Využívá přitom aktualizace učiva a jeho koordinace s učivem ostatních vyučovacích předmětů. Učitel dbá přitom požadavku přiměřenosti učiva, zvláště aby motivace jednotlivých lekcí, jejich náročnost technická odpovídaly věku a stupni rozvoje žáků. Při všech výtvarných pracích je třeba klást zvláštní důraz na rozvoj tvořivých schopností žáků, na radostnost práce, na citovou účast dětí při práci. Prvky tvořivé práce je třeba přitom spatřovat v dovednosti obměňovat úkol, v dovednosti aplikovat učivo, zejména pak ve stále se stupňující míře samostatnosti žáků při práci.

Při vyučování má učitel uplatňovat individuální přístup k žákům, využívat možností odstupňovat nároky na ovládnutí učiva. Vedle žáků, u nichž je nebezpečí upoždění ve výuce, sleduje učitel žáky zvláště nadané a podle možnosti je zařazuje do výtvarných kroužků apod.

Doporučuje se, aby učitel při plánování školní výtvarné výchovy plánoval i její složku mimotřídní, jako školní výstavky, výzdobu, práce v kroužku apod., aby mimotřídní výchova organicky navazovala na práci ve třídě, aby ji doplňovala a spojovala se životem.

1. *Usnesení ÚV KSČ o těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR*, ÚV KSČ, Praha 1959.
2. *Návrh pojetí obsahu a forem ZDŠ*, UN, 1959, č. 50.
3. *Projev ministra školství a kultury F. Kahudy ze dne 22. XII. 1959*, UN, 1959, č. 51, 52.
4. Čermák R.: *Historie vyučování kreslení I—III*, Graf. unie, Praha 1959.
5. Hostinský O.: *O socialisaci umění*, Praha 1903.
6. Flerinová E. A.: *Vliv výchovy a vyučování na rozvoj dětské tvořivosti*, Dědictví Komenského, Praha 1950.
7. Holešovský F.: *Estetickou výchovu v plné šíři*, UN 1960, č. 6.
8. Uždil — Hron: *Metodika vyučování kreslení*, SPN, Praha 1958.
9. J. Uždil: *Základní úkoly metodiky*, Pedagogika, 1959, č. 9.
10. *Osnovy výtvarné výchovy (kreslení) naše, sovětské, NDR, návrh pokusných osnov kreslení, zprávy o výzkumu, materiály z diskuse k pojetí a k návrhu osnov atd.*

Иозеф Немец

К новому пониманию художественного воспитания в общеобразовательной школе

Художественное воспитание содействует воспитанию всесторонне образованного и гармонично развитого человека в социалистическом и коммунистическом обществе. Его назначение состоит в пробуждении и развитии способности самостоятельного художественного проявления учащихся и их ознакомлении с художественным искусством. Оно призвано дать учащимся основные знания, умение и навыки, необходимые для практического овладения рисунком и сознательный подход к изобразительному искусству, развивать творческие способности молодежи и воспитывать в ней эстетические чувства и вкус.

Художественное воспитание содействует более глубокому познанию природных и общественных явлений, тем самым укрепляя материалистическое мировоззрение. Оно учит молодежь понимать красоту природы, общества и творчества человека. Передовые произведения искусства становятся источником воспитания в духе социалистического гуманизма, патриотизма, интернационализма, в любви и уважении к людям и труду; становятся средством морального воспитания молодежи. В процессе художественного воспитания обостряется также чувство учащихся к рациональности и красоты предметов и жизненной среде.

Овладение искусством рисунка в качестве объяснительного средства является хорошей подготовкой к самостоятельной жизни и содействует повышению политического образования учащихся.

Художественное воспитание является средством для всестороннего развития учащихся: развивает их наблюдательность, память и способность представить себе форму, цвет и пространство, облагораживает и утончает вкус. Творческая работа в процессе художественного воспитания, ее разнообразие, практическое применение и участие учащихся всеми своими чувствами и помыслами в рабочем процессе представляют собой источник радости и жизненного оптимизма.

Josef Němec

On a New Conception of Education in Graphic and Plastic Art at the General School

Education in graphic and plastic art contributes to the education of a universally educated and harmoniously developed man in the socialist and communist society. Its aim is to awaken and promote the abilities of artistic expression of the pupils and to acquaint them with graphic and plastic art: to give them the basic knowledge, skills and habits, necessary for a practical ability to draw and paint as well as for a conscious understanding of art: to develop the creative abilities of the youth and to foster their aesthetic feeling and taste.

Education in graphic and plastic art leads the youth to a deeper understanding of nature and society and thereby to the materialistic world outlook. It teaches the pupils to understand the beauty of nature, society and human work. Progressive

works of art become a source of education leading to socialist humanism, patriotism, internationalism, love and respect for people and for work; they become a medium for emotional and ethical education of the youth. Education in graphic and plastic art also refines the pupils' sense of usefulness and beauty of things all around us. Prompt mastery of drawing as a communicating medium is a good preparation for life and contributes to the polytechnical education of the pupils.

Education in graphic and plastic art promotes the all-round development of the pupils: it develops their powers of observation, their imagination as regards shape, colour and space, their memory, it improves and refines their taste. The creative character of the work in graphic and plastic arts, its variety, practical application as well as the emotional participation of pupils in the work are a source of joy and optimism of life.